

ОСВІТА У ФІЛОСОФСЬКО-АНТРОПОЛОГІЧНИХ РЕФЛЕКСІЯХ

УДК 37.017.925

АНТРОПОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД У ДОСЛІДЖЕННЯХ ЕТНОРЕГІОНАЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ ЗАПОРІЗЬКОГО ПРИАЗОВ'Я

Іван Аносов

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького

Анотація:

У статті проаналізовано дослідження науковців, присвячені змінам етнічної ідентичності народів Запорізького Приазов'я внаслідок міжетнічних взаємодій; визначено особливості соціальних процесів, що відбувалися в межах регіону. Доведено, що найбільш важливим у міжетнічному спілкуванні є етикет, який, будучи мовою спілкування, дає змогу партнерам у будь-яких життєвих ситуаціях виконувати ролі відповідно до їх статі, віку, соціального статусу. Спираючись на антропологічні засади сучасної педагогіки, підкреслено, що головною особливістю сучасної освіти є взаємозв'язок у ній двох основних традицій – соціокультурної та природничої.

Ключові слова:

антропологізм; етнокультурний ареал; мультинаціональний; міжетнічна взаємодія; соціокультурний досвід; антропологічні принципи; поліетнічний регіон.

Аннотация:

Аносов Иван. **Антропологический подход в исследованиях этнорегиональных процессов Запорожского Приазовья.** В статье проанализированы исследования ученых, касающиеся изменений этнической идентичности народов Запорожского Приазовья в результате межэтнических взаимодействий; определены особенности социальных процессов, которые происходили в пределах региона. Доказано, что наиболее важным в межэтническом общении является этикет, который выступает языком общения и позволяет партнерам в любых жизненных ситуациях играть роли, соответствующие их полу, возрасту, социальному статусу. Опираясь на антропологические основы современной педагогики, подчеркнуто, что главной особенностью современного образования является взаимосвязь в нем двух основных традиций – социокультурной и природной.

Ключевые слова:

антропологизм; этнокультурный ареал; мультинациональный; межэтническое взаимодействие; социокультурный опыт; антропологические принципы; полиэтничный регион.

Resume:

Anosov Ivan. Anthropological approach in research of ethnoregional processes in Zaporizhia Priazovie.

The article analyzes scientific studies on the changes of ethnic identity of the peoples in Zaporizhia Priazovie as a result of inter-ethnic interactions; the peculiarities of social processes happening in the region are determined. The author argues that the most important for the interethnic communication is etiquette, which is the language of communication and allows partners to take roles in all situations according to their gender, age, social status. The modern stage of development of anthropological models, in which the person is represented as the subject of the ethnic group, and as a biological type involves the integration of knowledge of the social and biological sciences. The Ukrainian national character, national traditions are based on principles such as diligence, responsibility for economic support of the economy, for the family welfare. Ukrainians have developed a tradition of collective labour mutual aid. Moral and spiritual perfection of an individual is organically combined with the physical health of the person. The anthropological approach helps to understand the problem as a holistic phenomenon. Revealing the anthropological foundations of modern pedagogy emphasizes that the main characteristic of modern education is the relationship between two main traditions: sociocultural and natural. In the article it is proved that educational activities need to take into account the ethnic and regional characteristics, customs and rules of etiquette of the carriers of different cultures, mentalities and traditions. In the study of traditional culture of communication it is necessary to rely on general principles of anthropological research.

Key words:

anthropology; ethnic and cultural area; multinational; interethnic interaction; sociocultural practices; anthropological principles; multi-ethnic region.

Постановка проблеми. Тривалий час проблеми соціокультурного характеру не були в полі зору антропологічних наукових дисциплін. Але після Другої світової війни, починаючи з 60-х рр. ХХ ст., унаслідок активізації етнічних рухів, «етнічного ривайвалізму» в суспільній свідомості в багатьох країнах світу над цими проблемами почали працювати й антропологи. Зауважимо, що в цьому напрямі їх значно випереджали соціологи, політологи, історики, філософи, особливо на Заході. Тому концептуальний

апарат теми, методи аналізу й узагальнення, розроблені в працях цих учених, стали початком досліджень антропологів. Взаємодія етнічних культур уже на самому початку набула статусу надзвичайно важливої наукової проблеми в дисциплінах антропологічного циклу. Сформувався ряд методологічних підходів до її вивчення. Умовно їх можна визначити як «дослідження дифузії етнокультурних елементів», «дослідження змін етнічної ідентичності» й «дослідження акультурації». Кожен з цих підходів, взаємодоповнюючи один

одного, зосереджує увагу лише на деяких аспектах міжетнічної взаємодії [8, с. 76].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дифузії етнокультурних елементів, тобто взаємопроникненню етнокультурних середовищ, присвячено праці багатьох класиків антропології (Л. Фробеніус, Ф. Гребнер, В. Шмідт, Ф. Боас, У. Ріверс та ін.). Взаємодія етнічних культур з позиції цього підходу – це взаємообмін окремими елементами культури, які найчастіше розглядалися як дискретні сутності, здатні до міграції з однієї культури до іншої. Етнічні культури в межах цього підходу сприймаються як комбінації подібних елементів, «культурні форми», що мають власну логіку руху, незалежну від людей – її носіїв [10, с. 154].

Зміни етнічної ідентичності внаслідок міжетнічних взаємодій вперше були обґрунтовані в працях Ю. Бромлея, який у 60-70-х рр. XX століття очолював академічний Інститут етнографії, а також інших науковців – співробітників цієї установи. Типологія процесів, пов'язаних зі взаємодією етнічних культур, яка була розроблена представниками названого напрямку, складається з трьох основних таксонів:

1) процеси етнічної консолідації – злиття кількох споріднених за мовою та культурою етнічних одиниць в одну етнічну спільність;

2) процеси етнічної інтеграції – взаємодія істотно різних за мовно-культурними параметрами етнічних одиниць, що веде до появи якихось спільних етнічних рис;

3) процеси етнічної асиміляції – «розчинення» невеличких груп або окремих представників одного народу в середовищі іншого народу. При цьому є істотна різниця між двома видами асиміляції – природною й насильницькою [4, с. 265–267].

Дослідження акультурації набули характеру особливого наукового напрямку після публікації на початку 30-х років XX століття знаменитого «Меморандуму з вивчення акультурації», авторами якого були американські культурні антрополози Р. Редфілд, М. Херсковіц і Р. Лінтон [11, с. 84].

Взаємодія етнічних культур з позицій цього напрямку розглядається як складний системний процес, який стосується не лише зовнішніх ознак етнічних культур (господарство, матеріальні предмети, суспільні інститути й звичаї), а й духовного світу, психології людей, їх систем цінностей і мотивації.

Формулювання цілей статті. Незважаючи на те, що значна кількість фундаментальних етнодержавних проблем уже досліджена, етнічна антропологія залишається недостатньо вивченою. Надзвичайно важливим є аналіз

соціоантропологічних та етноантропологічних проблем у регіональному контексті.

Метою статті є дослідження етнорегіональних процесів Запорізького Приазов'я в контексті антропологічного підходу. У зв'язку з цим, окреслюємо такі завдання дослідження: аналіз етноетикетних норм і традицій народів Запорізького Приазов'я та їх творче переосмислення в сучасних реаліях; виокремлення рис українського національного характеру народів Запорізького Приазов'я; визначення органічного зв'язку між духовно-моральним самовдосконаленням особистості й фізичним здоров'ям людини, з огляду на антропологічний підхід; з'ясування ролі освіти в гармонізації міжособистісних стосунків між людьми в поліетнічному регіоні.

Виклад основного матеріалу дослідження. У Великобританії та США поняття «ethnic» означає представника іншокультурної або іншорасової групи, з якою асоціюються уявлення про маргінальність, нерозвиненість, приниженість, що перебуває в складі панівної білої, англосаксонської за походженням, більшості. Таке сприйняття етнічного зберігається на буденному рівні, а в соціальних науках Великобританії та США в 60-х рр. минулого століття воно трансформувалося в низку теорій етнічності, що пов'язують з цим терміном переважно ситуативні, соціально-психологічні настанови дій індивідів поза прямим зв'язком з історичними культурними спільностями, які у вітчизняній науці називаються етносами. Але в західній науці все ще активно користуються давнім поняттям етнічного як такого, що належить до народної культурної традиції, яка дуже відрізняється за своїм функціонуванням і розвитком від «високої», тобто урбаністичної, раціональної, професійної культури. Досить помітним це є в американській етнології (науковій дисципліні, що функціонує поряд з культурною антропологією) і особливо в її субдисципліні, названій етнонаукою. Етнонаука об'єднує різні напрями: етноботаніку, етнзоологію, етнометеорологію тощо, оскільки вона вивчає народні (фольклорні) уявлення про Всесвіт і його окремі сфери.

Професор В. Андрущенко цілком справедливо звертає увагу на те, що освіта як соціальний інститут підготовки людини до життя шляхом передачі знань, формування світогляду, культури функціонує в органічному взаємозв'язку з усією сукупністю соціально-економічних, політичних і соціокультурних чинників. У зв'язку з цим цікаві сюжетні лінії розвитку освіти можна спостерігати в контексті аналізу її взаємодії з такими суспільними сферами, як економіка й політика, культура

й релігія, мистецтво й техніка. Але В. Андрущенко зауважує, що педагоги переважно зосереджуються на аналізі внутрішніх (педагогічних, психологічних, дидактичних тощо) аспектів розвитку освіти або обмежуються щодо названої проблематики загальними словами. Сьогодні важливо мати спеціалізовані видання, де окреслена тематика отримала б більш-менш систематизоване, повноформатне висвітлення. Це ж стосується й проблеми взаємодії освіти з етнонаціональним чинником. Беручи до уваги спроби дослідників оволодіти етнонаціональною проблематикою, можна констатувати, що етнонаціональний фактор освіти вивчено ще недостатньо, фрагментарно. Це позначається на опрацюванні основоположних засад державної етнополітики в галузі освіти, від чого потерпають насамперед діти – представники етнічних груп, які апріорі повинні мати такі ж права й можливості, як і всі [1, с. 2–8]. Як слушно зауважує вчений, ця проблема особливо актуальна для регіонів, де компактно проживають національні меншини. На нашу думку, не менш актуальною є вона й для територій з мультинаціональним складом населення. В антропології це називається етнокультурним ареалом – історико-культурним місцем, де народ (частіше – кілька народів) культурно освоюють (у матеріально-речовому, духовному й моральному сенсах) простір і виявляють себе як цивілізовані типи історичного діяча [99, с. 127].

Як бачимо, сучасний етап розробки антропологічних моделей, у яких людина презентована і як суб'єкт етнічної групи, і як біологічний тип, вимагає інтеграції знань соціальних і біологічних наук. М. Дубінін уважає, що в цьому контексті необхідно застосовувати інструментарій етнічної географії, яка розглядає закономірності територіального розміщення етнічних об'єктів, висвітлює взаємозв'язок традиційних особливостей способу життя народів і ареалів їхнього розселення, вплив природного чинника на людську культуру [5, с. 139].

Ми погоджуємося з думкою тих дослідників, які вважають перспективним такий науковий напрям, як етнорегіоназнавство, коли соціоантропологічні й етноантропологічні проблеми розглядаються в регіональному контексті й навіть більше, коли йдеться про регіони, які відрізняються особливою історичною, соціокультурною та етноконфесійною специфікою, етнічним, субетнічним і регіональним менталітетом людей, які там проживають (деякою мірою це можна вважати й субдисципліною сфери етногеографії).

Як відомо, дослідження етнорегіональних процесів у контексті антропологічного підходу

виникли вже давно. Так, наприклад, Франц Боас ще наприкінці XIX ст. писав про те, що антропологія поряд з іншими завданнями розглядає «реконструювання» історії окремих регіонів або народів [15, с. 481].

З огляду на все, зазначене вище, уважаємо, що унікальним етнокультурним ареалом є українське Приазов'я – регіон зі складною та своєрідною історією етнокультурного розвитку. Особливості соціальних процесів, що відбувалися в межах регіону протягом певного історичного часу, позначилися й на частині українського Приазов'я – Запорізькому Приазов'ї. Зважаючи на той факт, що загальноприйняті межі території Запорізького Приазов'я не визначені, у процесі статистичної обробки матеріалу ми застосовували басейновий підхід, тобто до означеного регіону зарахували території басейнів річок, що впадають в Азовське море. Водночас, урахувавши розбіжності природних меж з межами адміністративно-територіальних одиниць, які, до речі, часто змінювалися, під час використання статистичних даних бралось до уваги розташування адміністративно-територіальних одиниць щодо Приазовського басейну [7, с. 65].

Етнічний склад населення регіону, який входив свого часу до Запорізької Січі, надзвичайно різноманітний. Так, за підрахунками В. Кабузана, наприкінці 70-80-х років XVIII ст. на колишніх запорізьких землях проживали переважно українці (64,36%) і росіяни (8,09%). На території Олександрівського повіту на той час мешкало 1748 українців і 70 росіян. Наприкінці 70-х років територія на схід від річок Берда й Каратиш була відведена під поселення грекам – вихідцям з Криму. Однак на території Запорізького Приазов'я греки поселень не засновували.

На початку XIX ст. в басейні р. Молочної оселилися духобори. Першими заснували слободу Богданівку вихідці з Павлоградського повіту Катеринославської губернії, за нею – селища Спаське й Троїцьке, переважно вихідці з Слобідсько-Української губернії. Пізніше до них переселилися духобори з Тамбовської та інших губерній, а також з Фінляндії. Співіснування представників різних етнічних груп зумовило наявність у регіоні своєрідного міжетнічного формування, яке визначають як етноконфесійну групу, яка при цьому не належить до певного етносу. У 30-х рр. XX століття духоборів налічувалося до 40000 осіб, які в 40-х роках володіли 47 869 десятинами землі.

У 1820 р. на схід від річки Молочної оселилися представники ще однієї етноконфесійної групи – молукани. У 1822-1826 рр. вони заснували селища Астраханка

(вихідці з Астраханської губернії), Новоспаське (вихідці з Тамбовської губернії) і Нововасилівка. У 1860 р. молокани, які переселилися з Тульчі, заснували селище Дунаївку, а переселенці з Ленкоранського повіту Бакінської області – Апостолівку в 1872 р.

Разом з українцями й росіянами до Запорізького Приазов'я переселялися й представники інших етносів як з території Російської імперії, так і з-за кордону.

Ще в 90-ті роки XVIII ст. починається повернення до Запорізького Приазов'я ногайців, що кочували цими степами за часів Кримського ханства. 25 жовтня 1795 р. на «Молочні води» дозволено переселитися ногайцям з Північного Кавказу. Тоді ж за ногайцями було закріплено ділянку між річками Молочною та Бердою.

На початку XIX ст. національний склад населення Запорізького Приазов'я розширюється завдяки поселенням німців і представників етноконфесійної групи менонітів, що виникла в XVI ст. на території сучасних Нідерландів, а згодом мешкала в Польщі й Східній Пруссії [8, с. 78].

У 1833 році в Мелітопольський повіт переселилися селяни, що належали до мордовського етносу. Протягом 1861-1863 рр. у Запорізькому Приазов'ї розселилися представники болгарського етносу.

Болгарська переселенська хвиля йшла двома потоками, які збіглися в часі. Перший був з бессарабських болгарських колоній, які, за Паризькою угодою 1856 р., відійшли від Росії до князівства Молдавського. Бессарабських болгар на землі Приазов'я, де колись мешкали ногайці, прибуло 3,5 тис. родин (17,5 тис. осіб). Другий болгарський потік (близько 800 осіб) – вихідці з м. Видин (Північно-Західна Болгарія). Вони заснували в Приазов'ї дві колонії. За матеріалами А. Клауса, болгар заснували 42 колонії в Бердянському повіті й 5 – у Мелітопольському. У 1869 р. на 38 ділянках Мелітопольського повіту вихідці з Богемії – чехи – утворили чеську колонію Чехоград. Проте слід наголосити й на тому, що в Запорізькому Приазов'ї відбувався й зворотний процес: упродовж XIX ст. межі регіону залишили деякі українці, росіяни, болгар та представники інших етносів. До того ж у XIX ст. до Запорізького Приазов'я було переселено албанців, гагаузів, євреїв, молдаван, поляків та інших.

Названими національностями не вичерпується все розмаїття етнічної належності переселенців. Певне уявлення про них дає географія місць народження мешканців Запорізького Приазов'я. За підрахунками Всеросійського перепису населення 1897 року в межах Бердянського

й Мелітопольського повітів проживало: 29 968 осіб, які народилися в малоросійських губерніях, 26 853 – у великоросійських губерніях Європейської Росії, 56 – у Сибіру, 2 217 – у білоруських губерніях, 591 – у прибалтійських, 505 – у польських губерніях, які входили до складу Росії, 9 192 – у Бессарабії, 1 031 – на Кавказі, 40 – у Середній Азії, 17 – у Фінляндському князівстві й 3 706 – за межами Російської імперії [7, с. 47].

Пізніше поліетнічний і багатоконфесійний характер регіону зберігався. Міжетнічні інтеграційні процеси зумовили досить складну мовну ситуацію в регіоні. Упевнено відбувався процес русифікації населення Запорізького Приазов'я, зокрема й українців. Саме українці поступово переставали визнавати українську мову своєю рідною. Так, у 1959 році рідною українську мову визнали 84,3% українців, а в 1989 р. – 71,3%. Росіян характеризує стабільність: у 1959 р. рідною російську мову визнали 98,4% росіян, а в 1989 році – 98,7%. Кількість мешканців Запорізького Приазов'я, що в 1989 р. визнали російську мову рідною, на 51,9% перевищила кількість росіян.

Демократизація суспільства, що розпочалася наприкінці XX століття, і утворення незалежної держави України зумовили зростання національної свідомості народів Запорізького Приазов'я. Разом з тим, багатонаціональний характер населення регіону знайшов відображення в різноманітних формах міжетнічних стосунків [7, с. 81].

Найбільш важливим в етикеті (особливо в народному традиційному етикеті) є те, що він є мовою спілкування, яка дає змогу партнерам у будь-яких життєвих ситуаціях виконувати ролі відповідно до їх статі, віку, соціального статусу. Етикет – це не лише правила поведінки, а й феномен культури, який підкреслює, утверджує й санкціонує певну сукупність важливих культурних цінностей, закладених у соціальній структурі. У цьому розумінні етикет за своїми функціями ніби збігається з ритуалом (обрядом). Не випадково в етнографічній літературі поняття звичай, обряд, церемоніал, етикет часто вживаються як синоніми, бо всі вони співвідносяться з певними нормами поведінки, освяченими тією чи іншою культурою [12, с. 86–87].

Особливою проблемою є співвідношення етикету й моралі. Якщо звернутися до етимології слова етикет (від франц. *etiquette*, що походить від грец. *ethika*), то можна помітити зв'язок з низкою давньогрецьких понять, серед яких воно посідає відповідне місце: етикет – етика – етос. Вузловим моментом ряду цих слів є зв'язка «етика – етос». Поняття «етика» (грец. *ethika*) утворено від «*ethos*» – терміна античної

філософії, що означає звичай, вдачу, характер, а в ширшому значенні – сукупність норм, які забезпечують моральну стійкість будь-якої особи або спільності людей. Отже, етика може пояснюватись як специфічна форма суспільної свідомості, зорієнтована на підтримку певного етносу через вироблення й відтворення моральних, ціннісних за своєю природою, настанов, які дають можливість розрізняти добро і зло і є орієнтирами в суспільній діяльності людей.

Важливого значення набуває в цьому контексті аналіз етноетикетних норм і традицій окремих народів, що живуть в Україні, для врахування їх в освітньому процесі. В умовах зрослої модернізації, інтернаціоналізації побутового простору молодіжної культури не варто трактувати ці норми як якусь цивілізаційну «архаїку», бо це може спричинити зворотний ефект. Йдеться про те, щоб засвоювати з національно-культурної спадщини те, що й сьогодні може зміцнювати націю, підтримувати її моральний і гуманістичний тонус, сприяти створенню сім'ї й розвитку всіх сфер міжособистісного спілкування. Засвоєння цих знань повинно відбуватися не у вигляді повчань і розпоряджень, а в загальному контексті навчання, навіть в ілюстративній або загальноосвітній формі.

Ще раз наголосимо, що етноетикетні норми, хоч і змінені часом і соціокультурною ситуацією, у тому вигляді, у якому вони дійшли до наших днів або збереглися в народній пам'яті, несуть у собі великий потенціал, підтримку суспільної солідарності й рівноваги, бо за ними стоять освячені історичною традицією етичні принципи щирості, гостинності, людяності. Тобто й через етикетні норми суспільна еволюція «пробивала» своє гуманістичне русло. Значний інтерес до проблеми – один з аспектів більш широкої культурно-світоглядної тенденції, яка полягає в пошуках певних ціннісних альтернатив серед урбаністично-технічної цивілізації в тому прошарку доіндустріальної культури, який є необхідним для відтворення повноцінної особистості й гармонійних суспільних відносин.

Ми не абсолютизуємо подібний підхід і розуміємо, що цінність традиційної культури для сучасної людини є іншою, ніж для її пращурів, виступає не як ритуально-комунікативні регулятори буття, а насамперед як етнокультурні символи. Необхідно звертатися до джерел національних культур і до їх творчого переосмислення в сучасних реаліях. Зрозуміло, що сьогодні звернення до етикетних особливостей народів може відіграти свою роль у запобіганні конфліктним ситуаціям. Навіть

загальне уявлення про звичаї конкретного народу здатне вплинути на міжнаціональну ситуацію.

Український національний характер, народні традиції базуються на таких принципах, як працелюбність, відповідальність за економічне забезпечення господарства, за добробут сім'ї. В українців розвинені також і традиції колективної трудової взаємодопомоги, які виступали не лише як моральна, а і як соціальна категорія, особистий і суспільний зв'язок. Взаємодопомога виявлялася в обрядах життєвого циклу від народження людини до її смерті, у захисті її честі й власності, у всіх головних трудових процесах сільськогосподарського циклу.

Конкретними проявами трудової взаємодопомоги, яка базувалася на колективній праці односельців, були толока й супряга. Толока – це один з виявів трудової кооперації селян під час нагальних господарських робіт, що здійснювався на добровільній безкоштовній основі й носив добродійний характер. Ця національна традиція особливо актуальна (правда, у дещо змінених формах) для сьогоднішніх процесів побудови демократичного ладу. Добродійні толоки влаштовувалися для допомоги бідним, сиротам, вдовам, погорільцям та іншим соціально знедоленим людям. Це називалося допомогою, поміччю. Працювали в такому разі за «спасибі» й з «любові». Супряга також була поширена в селянському побуті українців, але була відома й білорусам, і росіянам. Вона полягала в об'єднанні робочої худоби з кількох господарств для проведення сільськогосподарських робіт. У цьому також поєднувалися морально-етичний та економічний мотиви.

Ідеї соціальної й моральної взаємодопомоги як ціннісної риси українського національного характеру виявляються й в інших сферах людського спілкування. Наприклад, таким був звичай побратимства, який символізував відносини між людьми, засновані на вірності й взаємній підтримці. Кумівство в народному розумінні також було втіленням високої моралі в людських стосунках. Неприпустимими були сварки між кумами, вони ставилися один до одного з великою повагою, хоча іноді, звичайно, й порушували ідеали моралі.

Звернення до сімейної проблематики не лише в спеціальних курсах, де розглядаються питання любові, шлюбу, сексуально-еротичних взаємин, а й там, де йдеться про будь-які аспекти людської діяльності загалом, допомагає виконувати важливі завдання державного рівня. Особистісна ентропія в усіх її виявах веде, як відомо, до ентропії соціальної. Знання

людського тіла, його фізіології є не менш важливим, ніж розуміння складної психоментальної природи людської поведінки, особливо коли йдеться про сферу виховання й освіти.

Однією з істотних норм етикету української сім'ї традиційно вважалася й донині вважається велика повага дітей до батьків і дорослих загалом. Як зазначає М. Хайруддінов, народи, які проживають на території України, мають багато в чому подібні етикетні й традиційні норми (наприклад, звичай гостинності). Певні норми поведінки в деяких народів виявляються сильніше. Такою нормою, наприклад, є непохитний авторитет батька в кримськотатарській сім'ї. Навіть одружений син не дозволяє собі в присутності батька голосно розмовляти, курити, обіймати дружину. Він поступається батькові почесним місцем, чекає, коли батько першим почне їсти [14, с. 14].

Духовно-моральне самовдосконалення особистості людини органічно поєднується з її фізичним здоров'ям. Антропологічний підхід допомагає зрозуміти цю проблему як цілісне явище. Адже саме поняття «здоров'я» означає нормальне функціонування живої самоорганізованої системи, а хвороба є її дисфункцією. Тому дуже важливо звертати увагу, зокрема й у навчальному процесі, на ресурси (біологічні, психічні, соціальні, духовні) самоорганізації суспільного та індивідуального життя (наприклад, збалансованість зовнішньої й внутрішньої активності людини). Однією з найважливіших проблем у цьому аспекті, на думку О. Дубогай, є, з одного боку, розуміння співвідношення природної самоорганізації й саморегуляції, їх ресурсів і творчих можливостей (що демонструє, наприклад, біологічна еволюція: виживання в надзвичайно поганих умовах тих чи інших екологічних підсистем, видів і окремих організмів), а з іншого – добрих намірів і дій людини, спрямованих на те, що вона називає нормалізацією, оздоровленням самоорганізованих систем, включаючи й себе [6, с. 56].

Сьогодні в спеціальній літературі проблеми здоров'я найбільш активно обговорюються в зв'язку з тим, що наше суспільство стоїть на порозі істотних перетворень традиційних механізмів біосоціальної регуляції й зміни ряду принципів охорони здоров'я. Можна виділити три основні фактори, від яких залежить здоров'я й хвороба: вплив генетичних чинників; вплив зовнішнього середовища, зокрема й соціальних чинників; роль психічних чинників, серед яких окремо виділяються особистісні. Останні можуть відігравати й визначальну роль.

Усе, викладене вище, пов'язано з проблемою людини екологічної. Уже розвивається такий науковий напрям, як екологічна антропологія, основне завдання якої – вивчення економічних та екологічних чинників і систем для забезпечення життєздатності. У межах цієї орієнтації вже в 70-х рр. минулого століття з'явилися численні монографії, навчальні посібники, оглядові статті. З 1972 року виходить спеціалізований журнал «Human Ecology». Засновниками цього напрямку знання можна вважати М. Салінга, який спеціалізувався на економічній антропології, М. Харріса – розробника концепції культурного матеріалізму й Дж. Стюарта, який є автором теорії багатолінійної культурної еволюції.

Екологічна антропологія сформувалась як теоретична орієнтація з акцентом на вивчення механізмів взаємодій різних соціокультурних систем з факторами природного оточення, що визначають ці відмінності. Для вираження результативності таких взаємодій використовується термін «адаптація», що позначає такі динамічні зв'язки членів суспільства з життєвим середовищем, які зумовлюють виживання й добробут суспільства як цілого в мінливих умовах. Адаптація не припускає пасивного підкорення людини тиску середовища. Для цього є пристосування. Адаптація передбачає взаємодію людей з елементами оточення, у процесі якої формуються як реакція людей на зовнішній тиск, так і стереотипні способи впливу на оточення, що веде до досягнення певних прагматичних цілей (задоволення потреб, зниження рівня «соціальної ентропії», видобування ресурсів тощо).

Антропологічний підхід дає можливість у чомусь по-іншому підійти до проблем, які традиційно розглядаються у своєму науковому й навчальному аспектах. Так, наприклад, питання літератури є предметом вивчення філологічних дисциплін. Уривки з прозових і поетичних творів часто також використовуються як ілюстративний матеріал в інших навчальних курсах. Сьогодні в антропологічних дослідженнях виокремилася нова галузь – «поетична антропологія». Оскільки поезія (як і проза) особливу увагу приділяє саме людині, її духовній рефлексії, взаємодії з природою, Всесвітом загалом, з категоріями «життя», «любов», «надія», «сподівання», «страх», «смерть» (що є складниками антропологічних знань), то в цьому контексті з'являється можливість уважніше й глибше розглянути пропонувані тексти [2, с. 245–247]. Погоджуємося з тим, що для створення портретних характеристик насамперед звертають увагу на творчі й суспільні риси

біографії. «Людиноцентристський» підхід дає можливість ширше розкрити багатогранний характер особи: світ її захоплень, пристрастей, вплив на її долю природно-ландшафтного, історико-культурного чинників, сім'ї, оточення тощо.

Сьогодні справжнім випробуванням для людської природи є вплив на її біопсихологічне ество особливостей інформаційної фази розвитку, у якій опинився весь цивілізований світ. Тому, зважаючи на соціально-антропологічний фактор, необхідно збільшити увагу до людського життя. Молоду генерацію слід націлити на проблеми збереження здоров'я, довголіття, розумного ставлення до тіла як до найціннішого дару природи. Розв'язати ці питання допоможуть методики, спрямовані на підтримання не лише фізичного, а й психоемоційного тону, здатні навчити психорегуляції, технології психотерапевтичного характеру тощо. Ми не відкидаємо великих перетворень, яких зазнало людство, опинившись на етапі інформаційної революції. Змушені визнати, що ці перетворення сприяють створенню нового комунікаційного середовища, але не можна не помічати тих небезпечних для інтелектуального й навіть психічного стану особистості наслідків, як інформаційне маніпулювання нею, можлива кіборгізація. Чи будемо ми найближчим часом мати справу з Homo internetus? – питання не риторичне [3, с. 279].

Антропологічними засадами сучасної педагогіки слід визнати також методологічні пошуки формування екологічного імперативу й переосмислення співвідношення антропоцентризму й принципів сучасної етики. Дослідниця проблем антропологізації освіти Т. Троїцька вважає, що складність ситуації полягає в тому, що ці імперативи діють лише в суспільстві з відповідним світоглядом і екологічною свідомістю. Тому формування світогляду, що дав би змогу будувати стосунки з іншими жителями Землі на основі сучасного розуміння природи, є надзвичайно актуальним завданням, без виконання якого будь-який підхід до реалізації проблем стабільного розвитку суспільства не буде цілісним з позиції педагогічної науки, у відриві від соціокультурного тла, на якому розвивається. Саме тому останнім часом на перший план виходить культуротворчий складник змісту освіти, відповідно до якого потрібно спиратися на знання у формуванні загальної культури молодого покоління, у вихованні творчої особистості, яка усвідомлює свою відповідальність перед суспільством. Головною метою освіти стає нова парадигма, у якій вона розглядається як невіддільна частина культури. Особистість формується шляхом уведення

молоді у світ культурного досвіду, набутого в ході історичного розвитку людства, включаючи і його нинішній етап. Загалом, головною особливістю сучасної освіти є взаємозв'язок у ній двох основних традицій – соціокультурної та природничої. Перша знаменує суб'єктивну, цілісно-нормативну основу, а друга – об'єктивну, закономірно-раціональну [13, с. 289–294].

Висновки. Дослідження етнорегіональних процесів у контексті антропологічного підходу з'явилися вже давно. Унікальним етнокультурним ареалом є українське Приазов'я – регіон зі складною й своєрідною історією етнокультурного розвитку. Особливості соціальних процесів, що відбувалися в межах регіону протягом певного історичного часу, позначилися й на частині українського Приазов'я – Запорізькому Приазов'ї. Найбільш важливим у міжетнічному спілкуванні є етикет, який є мовою спілкування й дає змогу партнерам у будь-яких життєвих ситуаціях виконувати ролі, відповідно до їх статі, віку, соціального статусу. Етикетні норми, хоч і змінені часом і соціокультурною ситуацією, у тому вигляді, у якому вони дійшли до наших днів або збереглися в народній пам'яті, несуть у собі великий потенціал, підтримку суспільної солідарності й рівноваги, бо за ними стоять освячені історичною традицією етичні принципи щирості, гостинності, людяності.

Український національний характер, народні традиції базуються на таких принципах, як працелюбність, відповідальність за економічне забезпечення господарства, за добробут сім'ї. В українців були розвинені традиції колективної трудової взаємодопомоги. Вони виступали не лише як моральна, а й соціальна категорія, особистий і суспільний зв'язок. Взаємодопомога виявлялася в обрядах життєвого циклу – від народження людини до її смерті, у захисті її честі й власності, у всіх основних трудових процесах сільськогосподарського циклу.

Духовно-моральне самовдосконалення особистості органічно поєднується з фізичним здоров'ям людини. Антропологічний підхід допомагає зрозуміти цю проблему як цілісне явище. Адже саме поняття «здоров'я» означає нормальне функціонування живої самоорганізованої системи. Учені виділяють три основні фактори, від яких залежить здоров'я людини: вплив генетичних чинників; вплив зовнішнього середовища, зокрема й соціальних чинників; роль психічних чинників, серед яких окремо виділяються особистісні. Останні можуть відігравати й визначальну роль.

Традиції філософської антропології – підходити до людини як до цілісності, унікальності поряд з фізичною антропологією,

що розглядає насамперед організм людини в цілості з іншими компонентами Homo sapiens, з релігійною, що цікавиться духовним буттям, а також з культурною, психологічною антропологіями, збагатили й навіть зробили можливою появу інтегрованого знання про людину як про цілісну істоту, повноцінного учасника всіх соціокультурних процесів.

З'ясування ролі освіти в гармонізації міжособистісних стосунків між людьми в поліетнічному регіоні дає змогу констатувати, що в освітній і виховній діяльності необхідно враховувати етнорегіональну специфіку і, особливо, звичаї та норми етикету носіїв різних культур, менталітетів, традицій. Вивчаючи традиційну культуру спілкування, слід спиратися на загальні принципи антропологічного вчення. Знання норм етикету представників різних національностей (особливо державної – української), на нашу думку, є найважливішою умовою гармонізації

міжособистісних відносин не лише в шкільному, студентському, а й у викладацькому середовищі. Без цього організація освітнього процесу, особливо в поліетнічних регіонах, не може відбуватися в оптимальному режимі. Крім освітньої, виховної й просвітницької функцій, етнотикет сприяє формуванню нового покоління, причетного до національно-духовних цінностей і національної культури, гуманістичних норм і традицій народу, що живе на території Запорізького Приазов'я. Це реальний шлях виховання патріотів своєї держави.

Перспективи подальшої роботи в цьому напрямі вбачаємо в дослідженні звичаїв і норм етикету представників культур, менталітетів, народних традицій різних регіонів України, спираючись при цьому на загальні принципи антропологічного знання.

Список використаних джерел

1. Андрущенко В. П. Етнонаціональний фактор освіти / В. П. Андрущенко // Етнокультурні аспекти українського державотворення: історія і сучасність. – Мелітополь : МДПУ, 2001. – С. 2–8.
2. Аносов И. П. Поэтико-антропологические этюды / Аносов И. П., Кулешов С. В., Элькин М. В. // Постметодика. – 2002. – № 7-8. – С. 245–247.
3. Аносов І. П. Сучасний освітній процес: антропологічний аспект: монографія / І. П. Аносов. – К. : Твім інтер, 2003. – 391 с.
4. Бромлей Ю. В. Этносоциальные процессы: теория, история, современность / Ю. В. Бромлей. – М. : Наука, 1987. – 451 с.
5. Дубинин Н. П. Что такое человек? / Н. П. Дубинин. – М. : Мысль, 1983. – 334 с.
6. Дубогай О. Г. Інтеграція пізнавальної і рухової діяльності в системі навчання і виховання школярів / О. Г. Дубогай. – К. : Оріяни, 2001. – 152 с.
7. Етнокультурні процеси в Запорізькому краї у XIX–XX ст. / авт. колектив: Аносов І. П. (керівник) та ін. – Мелітополь-Москва : Скрипторій, 2001. – 176 с.
8. Етнокультурні та етноантропологічні чинники в регіональному контексті: на прикладі історії Запорізького краю XIX–XX ст. / авт. колектив: Аносов І. П. (керівник) та ін. – Мелітополь-Москва : Скрипторій, 2002. – 174 с.
9. Етнонаціональний розвиток України: терміни, визначення, персоналії. – К. : Юрінком, 1993. – 800 с.
10. Культура і побут населення України / Наулко В. І., Артюх Л. Ф., Горленко В. Ф. та ін. – К. : Либідь, 1993. – 288 с.
11. Радіонова І. О. Сучасна американська філософія освіти та виховання: тематичні поля та парадигмально-концептуальні побудови / І. О. Радіонова. – Харків : ХДПУ, 2000. – 208 с.
12. Топорков А. Л. Происхождение элементов застольного этикета у славян / А. Л. Топорков // Эстетические стереотипы поведения. – М. : Наука, 1985. – С. 86–94.
13. Троїцька Т. С. Методологічні засади гуманістичної освітнянської практики / Т. С. Троїцька // Проблеми сучасної педагогічної освіти: зб. статей. – К. : Пед. преса, 2003. – Вип. 5. – С. 289–294.
14. Хайруддинов М. А. Этикет крымских татар / М. А. Хайруддинов, С. М. Усейнов. – Симферополь : Таврида, 2001. – 20 с.

References

1. Andriushchenko, V. P. (2001). *Ethno-national factor of education*. In : Ethnocultural aspects of the Ukrainian state building: history and modernity. Melitopol : MSPU, 2-8. [in Ukrainian]
2. Anosov, I. P. (2002). Poetical-anthropological sketches. *Postmetodika*, 7–8, 245–247. [in Russian]
3. Anosov, I. P. (2003). *Modern educational process : anthropological aspect : monograph*. Kyiv : Tvim inter. [in Ukrainian]
4. Bromley, Y. V. (1983). *Ethnosocial processes : theory, history, modernity*. Moscow : Nauka. [in Russian]
5. Dubinin, N. P. (1983). *What is Man?* Moscow : Mysl'. [in Russian]
6. Dubohai, O. H. (2001). *Integration of cognitive and motion activities in the system of schoolchildren's training and upbringing*. Kyiv : Oriyany. [in Ukrainian]
7. Anosov, I. P. et al (2001). *Ethnocultural processes in Zaporizhia region in XIX–XX centuries*. Melitopol-Moscow : Skryptorii. [in Ukrainian]
8. Anosov, I. P. et al (2002). *Ethnocultural and anthropological factors in the regional context : case study of Zaporizhia region in XIX–XX centuries*. Melitopol-Moscow : Skryptorii. [in Ukrainian]
9. *Etonational development of Ukraine : terms, definitions, personalities*. Kyiv : Yurinkom. [in Ukrainian]
10. Naulko, V. I., Artiukh, L. F., Horlenko, B. F. et al (1993). *Culture and Daily Life of Ukrainian People*. Kyiv : Lybid'. [in Ukrainian]
11. Radionova, I. O. (2000). *Modern American Philosophy of Education and Upbringing : Thematic Fields and Paradigm-Conceptual Constructions*. Kharkiv : KhDPU. [in Ukrainian]
12. Toporkov, A. L. (1985). *The origin of Slavic Table Manners Elements*. In : Aesthetic Behaviour Stereotypes. Moscow : Nauka, 86–94. [in Russian]
13. Troits'ka, T. S. (2003). Methodological grounds of humanistic educational practice. *Problems of today's pedagogical education : coll. of articles*, 5, 289-294. [in Ukrainian]
14. Khairuddinov, M. A., Useinov, S. M. (2001). *The Etiquette of Crimean Tatars*. Simferopol : Tavrida. [in Russian]
15. Boas, F. (1908). *Anthropology*. *Am. Anthropol*, 5, 350–538. [in English]

15. Boas F. Anthropology / F. Boas // Am. Anthropol. – 1908. – № 5. – S. 350–538.

Рецензент: Павленко А.І. – д.пед.н., професор

Відомості про автора:
Аносів Іван Павлович
kafedra-anatomia@ukr.net
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького
вул. Гетьманська, 20, м. Мелітополь,
Запорізька обл., 72312, Україна

doi: <http://dx.doi.org/10.7905/nvmdpu.v0i17.1594>

*Матеріал надійшов до редакції 29. 08. 2016 р.
Прийнято до друку 29. 09. 2016 р.*

Information about the author:

Anosov Ivan Pavlovych
kafedra-anatomia@ukr.net
Melitopol Bohdan Khmelnytsky
State Pedagogical University
20 Hetmans'ka St., Melitopol,
Zaporizhia region, 72312, Ukraine

doi: <http://dx.doi.org/10.7905/nvmdpu.v0i17.1594>

*Received at the editorial office 29. 08. 2016.
Accepted for publishing 29. 09. 2016.*